

**У вірлівых варунках часу: жанравая разнастайнасць сучаснай
беларускай паэзіі**

Паэзія была і застаецца самым аператыўным відам мастацкай творчасці, які чуйна рэагуе на змены ў культурным і грамадскім жыцці. Пацверджанне гэтага тэзы можна ўбачыць на працягу цэлага XX стагоддзя – і ў час «нашаніўскага» перыяду, і ў драматычныя 1940-я, і ў 1980–1990-я гады. Названая асаблівасць выяўляецца праз два паказчыкі: па-першае, колькасны – паэтычных зборнікаў значна больш, чым кніг прозы і драматургіі; па-другое, дзякуючы невялікаму аб’ёму, але надзвычай скандэнсаванаму зместу, паэзія «хутчэй» трапляе да свайго непасрэднага адрасата-чытача.

Згодна з вызначэннямі літаратуразнаўцаў, сучасная беларуская паэзія бярэ адлік з другой паловы 1980-х гадоў, аднак мы будзем разглядаць яе найперш як шматгранную з’яву бягучага літаратурнага працэсу пачатку XXI стагоддзя, пазначаную **«арыгінальнымі мастацкімі набыткамі, жанравай і стылёвай дынамікай, цікавымі творчымі пошукамі (вылучана намі. – І.Г.)»** [3, с. 39]. У «прасторава-часавай структуры» яе перакрываюцца набыткі розных пісьменніцкіх пакаленняў: старэйшага – пакалення шасцідзсятнікаў (Р. Барадулін, Н. Гілевіч, Г. Бураўкін, А. Вярцінскі, В. Зуёнак, Янка Сіпакоў), сярэдняга, што заявіла пра сябе ў 1970–1980-я гады (Р. Баравікова, Н. Мацяш, М. Мятліцкі, А. Разанаў, І. Багдановіч, А. Сыс, В. Шніп, Л. Дранько-Майсюк, Л. Галубовіч, Адам Глобус) і маладзейшага (Серж Мінскевіч, В. Жыбуль, В. Бурлак (Джэці), А. Хадановіч, Віка Трэнас, З. Вішнёў, Т. Сівец, Н. Кудасава, Т. Нілава і інш.), «розных па мачеры, стылістыцы, светапогляду пісьменнікаў: традыцыяналістаў, пострадыялістаў, мадэрністаў, постмадэрністаў, “чыстых” белетрыстаў, непакісных інтэлектуалаў, цвярозых кан’юнктуршчыкаў і інш.» [11, с. 5].

Магчыма, з нашымі выказваннямі пра жыццяздольнасць сучаснай паэзіі не пагодзіцца Л. Галубовіч, які пісаў пра беларускую вершаваную прастору канца XX стагоддзя наступным чынам: «Сённяшняя беларуская паэзія выглядае апатычнай, аслаблай, безмястоўнай і безыніцыятыўнай. Нават у лепшых сваіх праявах (*афарыстычнай філасафічнасці* А. Разанава, <...> *слоўным слаламе* Р. Барадуліна, *какетлівай метафарычнасці* Л. Дранько-Майсюка ды *іранічным аптымізме* (вылучана аўтарам. – І.Г.) – А. Хадановіча) яна выяўляецца не на ўсю сваю паэтычную моц. Адзначана, што на сучасным сваім этапе яна не пашырае, а паступова (магчыма, што й змушана?) звужае прастору сваёй бытнасці ў грамадстве і змяншае ціск свайго ўздзеяння на чалавека» [5, с. 9]. Цікава, ці змяніліся погляды аўтара ў новым, XXI стагоддзі? Калі не, то падобнае выказванне крытыка ды пры тым яшчэ і таленавітага паэта крыху нагадвае хаўтуры па яшчэ жывым чалавеку (згадваецца падобная сітуацыя з французскім раманам, абвешчаным мёртвым ў 60-я гады XX стагоддзя). Паспрабуем

пераканацца, што беларуская паэзія не толькі працягвае жыць надзеяй на лепшае, але і з'яўляецца дасканалай мастацкай з'явай сучаснага літаратурнага працэсу.

Вектары развіцця сучаснай паэзіі бяруць пачатак ў розных часавых і прасторавых вымярэннях – гэта і нацыянальная літаратура эпох Адраджэння (наноў адкрытая ў паэзіі XXI стагоддзя А. Разанавым тэма дэміурга) і барока (С. Полацкі, да прыкладу справядліва лічыцца «прадцечай» постмадэрнізму), і літаратура «нашаніўскага» перыяду (з яе алегарычнасцю, сімвалічнай шматзначнасцю), і творчасць класікаў нацыянальнай літаратуры (фармальна-змястоўныя пошукі Максіма Танка, Рыгора Крушыны, філасофска-адцягненныя рэфлексіі А. Куляшова), і перайманне ўзораў найноўшых літаратурных школ у еўрапейскіх літаратурах і літаратуры ЗША (З. Вішнёў, Серж Мінскевіч, В. Жыбуль), і выкарыстанне вершаваных форм усходняй паэзіі (Р. Барадулін, Адам Глобус, У. Сіўчыкаў, Э. Акулін). Слушным з'яўляецца меркаванне В. Стральцовай, якая адзначае, што беларуская літаратура на мяжы XX–XXI стагоддзяў «працягвае – шляхам складаных узаемазалежнасцей і ўзаемаўплываў, прыцягненняў і адштурхоўванняў – літаратуру папярэднюю. І, як і ва ўсе часы, з'ява гэта шматузроўневая...» [11, с. 4].

Сучасная паэзія, як ужо адзначалася, ухвіла сабой дынамічную і рухомую з'яву. У апошні час усё больш шырокі прастору ў ёй заваёўваюць інтэлектуальны медытатыўна-філасофскі пачатак і монастрафічныя, нерыфмаваныя вершы. Развіццю форматворчага эксперыменту ў нашай краіне паспрыяла актывізацыя грамадска-культурнага жыцця ў апошнія два дзесяцігоддзі XX стагоддзя.

З імем А. Разанава звязана ўяўленне аб пошуку паэзіяй новых шляхоў, незвычайных форм, арыгінальных жанраў. У яго асобе спалучаюцца рысы паэта-наватара, эксперыментатара, вечнага шукальніка ісціны, моватворцы, генератара новых творчых ідэй; у яго паэтыцы пераважае імклівасць рытму, ускладненая метафарычнасць. Арыгінальнасць стылю А. Разанава абумоўленая не толькі наватарствам фармальных пошукаў, але і зместам твораў, гістарызмам погляду на рэальнасць свету, медытатыўнасцю і філасафічнасцю, асацыятыўнасцю мыслення. Пачынаючы са сваёй першай кнігі, А. Разанаў вынаходзіць новыя для беларускай паэзіі формы верша – пункціры, квантэмы, версэты, вершаказы, зномы і злёсы. Паэзія А. Разанава характарызуецца «ўхілам» у бок рацыяналізму, доказнасці, асацыятыўнасці, мысленне мастака «ўшчыльняецца», ускладняецца за кошт нечаканых асацыяцый. Так з'яўляецца новы, надрэалістычны тып мыслення, амаль не ўласцівы беларускай літаратуры XX – пачатку XXI стагоддзяў. А. Разанаў сёння ўвесь у эксперыменце, пошуку новай вобразнасці і форм яе выяўлення: «Мы не займаем ніякіх пасад і не маем ніякіх званняў, але якраз у

гэтым усе, хто ведае нас і не ведае, бачаць нашу пасаду і разумеюць наш чын. <...> Я ніколі не каяўся ў тым, чаго не рабіў, але каяўся ў тым, што рабіў» [8, с. 26].

Як вядома, першым да цвёрдых вершаваных форм у беларускай літаратуры ўсвядомлена звярнуўся М. Багдановіч, які імкнуўся тэарэтычна і на практыцы паказаць годнасць беларускай паэзіі.

Папулярнасць у сучаснай паэзіі набывае танка – монастрафічны пяцірадкавы нерыфмаваны верш, у якім першы і трэці радкі маюць па пяць складоў, а астатнія – па сем. Класічная танка складаецца з 31 складу, а галоўная думка верша сканцэнтравана, як правіла, у трох першых радках. Сэнсава ўшчыльнены твор гэтай формы, які мы працытуем, пабудаваны на традыцыйным вобразным параўнанні чалавека з мятлікам, у ім свяржаецца тэзіс пра хуткаплыннасць жыцця чалавека: «Пярэсты мятлік / і восенню хоча жыць – / п'е паспешліва / з хрызантэмы расінкі / марознай раніцай» [9, с. 48].

Шырокае распаўсюджанне ў сучаснай літаратуры атрымала і жанравая форма хоку (або хайку, хай-кай). Гэта монастрафічны трохрадкавы верш, які вылучыўся з танкі і, па-сутнасці, з'яўляецца яе скарачанай формай. У хоку таксама адсутнічае рыфма, але строга захоўваецца дакладная колькасць складоў у вершарадах: у першым і трэцім – па пяць, у другім – сем. Гэта своеасаблівая цвёрдая вершаваная форма прыйшла да нас з японскай паэзіі, дзе яна актыўна ўжывалася яшчэ ў эпоху Сярэднявечча. Максім Танк неаднаразова звяртаўся да падобнай жанравай формы (цыкл хоку са зборніка «Errata»: «Хірасіма. На / Камені – цень чалавека. / Самога ж – няма» [12, с. 100]); на сучасным этапе хоку ў беларускай літаратуры пішуць Адам Глобус («Мытня на мяжы. / З маленькай сіняй хмары / раптам снег пайшоў»), У. Сіўчыкаў («Валошку згледзеў – / і рады той сустрэчы / у чужой старонцы»), А. Арашонак і інш.

Вынікі творчых пошукаў паэтаў абумовілі нараджэнне новых вершаваных форм на стыку танкі і хоку – «ахвярынках» (разважанняў пра месца чалавека ў Сусвеце і Бога: «У кожным / Адпаведна яго шчадраце / Бог расце» [2, с. 436]) і «ясачак» Р. Барэдуліна. Так, напрыклад, «ясачкі» паэта адначасова па будове (монастрафа з трох радкоў) нагадваюць хоку (паўтанку), а па колькасці складоў – танку. Кожная з «ясачак» утрымлівае 31 склад, што характэрна менавіта для танкі, хоць па радках складывы размеркаваны хаатычна: у адным выпадку іх 9, 11, 11; у другім – 10, 11, 10: «Скон – нечаканны й чаканны плён. / Чалавек – гадзіннік, які не ведае, / На колькі Усявышнім заведзены ён» [1, с. 334].

Э. Акулін адрадіў і надаў новае дыханне газелі – віду монастрафічнага лірычнага верша, пабудаванага на 3 – 12 двухрадкоўях (бейтах) з рыфмоўкай **аа**, **ба**, **ва** і г.д. У апошнім бейце (макта) павінен згадвацца тахалус (імя, прозвішча ці псеўданім аўтара). Асаблівасць газелі заключаецца ў тым, што кожны бейт утрымлівае завершаную думку і мае адносна самастойнае значэнне: «Галінка бэзу, траўнем надламана, / Ты лёсам мне, напэўна, звыш наканавана, / мая Каханая. /

Дзе б я ні быў, вяртаюся хутчэй / туды, дзе мне павек адданая, / мая Каханая. / У слоту лістападаўскіх начэй / са мной яна і восень не падманная, / мая Каханая. / Над безданню даверлівых вачэй / мая маркота ў белы строй прыбраная, / мая Каханая» [14, с. 428].

Адраджэнне паліндрома звязана з літаратурнай дзейнасцю В. Жыбуля, Сержа Мінскевіча, П. Васючэнкі і іншых аўтараў. Спробы стварыць паліндром – верш, які можа чытацца ў адваротным парадку (з апошняй літары (радкі) да першай) без змен зместу ў нацыянальнай літаратуры звязана з імем Р. Крушыны, а на сучасным этапе непераўзыйдзеным майстрам падобнай вершатворчасці з’яўляецца В. Жыбуль са сваімі паэмамі-паліндромамі: «У дар ураду – / замак, КАМаз, / ЗАЗ, / а дар урада – / шалаш... / А нам – масам – мана, / нам – зман... / Усё?... Лёсу, / марам – / канец!? (Са зману нам – засценак!) / Чнк? Не!» [10, с. 54] («Рогі гор»).

Да рубай (чатырохрадкоўік у паэзіі народаў Блізкага і Сярэдняга Усходу з рыфмоўкай **ааба** (радзей – **аааа**)) як вершавай формы, звяртаюцца і многія сучасныя паэты. Так, Я. Міклашэўскі апублікаваў у другім нумары часопіса «Малодосць» за 2000 год сатырычнае трохстэфнае рубай, а У. Лебедзеў у сваім зборніку «Восеньская ралля» (2004), выкарыстоўваючы традыцыйную рубайчную рыфмоўку **ааба**, разважае пра сэнс чалавечага жыцця: «А дні ідуць аднолькава для ўсіх. / Даюць магчымасць: колькі маеш сіл, / Здзяйсняй свае задумы і намеры, / Пакуль па дню жыццё не раздас.» [7, с. 28].

Вызначым яшчэ некалькі вершаваных форм, новых для сучаснай беларускай паэзіі. Найперш гэта пямэрэк (пяцірадкоўе, напісанае анапестам, у якім 1, 3, 5 радкі складаюцца з трох стопаў, а 2, 4 – з дзвюх з рыфмоўкай **аабба**). Змест кожнага радка ў падобным творы з’яўляецца рэгламентаваным: у першым адбываецца знаёмы з персанажам, у другім паведамляецца пра яго дзеянне, або асаблівасць (уласцівасць), трэці радок уяўляе сабой развіццё дзеяння, чацвёрты – развязку, а пяты ўтрымлівае аўтарскую ацэнку героя. Заснавальнікам падобнай вершаформы («інтэлігенцкай прыпеўкі») у нацыянальным слоўным мастацтве стаў А. Хадановіч: «Пачатковец-празаік з Нясвіжу / пенталогію склаў для прэстыжу. / Як назваць? “Пентагон”? / Можа, “Пентамэрон”? / Перавагу аддаў “Пяцікніжку»» [13, с. 120].

Яшчэ адна вершаваная форма – пагер-вершы, кароткія тэкставыя паведамленні для пэйджэраў, пры напісанні якіх для эканоміі абмежаванай колькасці сімвалаў, не выкарыстоўваюцца знакі прыпынку, няма гукавога выражэння беларускіх «і», «ў», «ё»; змест падобных твораў часцей складаюць інтымныя перажыванні лірычнага героя: «я калышу тваю душу / ты спаць не хочаш да святання / маучу – 1 спадзяюся, яню / я у гэту ноч закалышу / я не магу –

1 не прашу / 1 проста шлю табе в1танн1 / тваю замерзлую душу / я памятаю дыхам яня» [14, с. 450].

Slash/вершы А. Івашчанкі – філасофскія, напісаныя прозай творы без ужывання вялікіх літар і знакаў прыпынку. Як і ў верлібрах, рытмастваральнымі элементамі slash/вершаў становяцца паўзы, пазначаныя знакамі «/» і «//» і надзвычай ёмісты, скандэнсаваны змест: «мой суразмоўца слухае мяне задумліва пазіраючы нібыта нават і скрозь і паўз але я ведаю што ён чуе// я прамаўляю словы часам нешта выкрыкваю даводжу/ гэта можа доўжыцца гадзіны й яго непахіснасць не палохае й не абурае// ён не вызнае ўсёведанне ён не выражае пагарду ён не вымагае аніякае рэакцыі/ я ўсведамляю што ніколі не выкажу патрэбнага і не маю таго на мэце// мы вольныя нягледзячы на тое што маем вакол сябе адно голая мury вязніцы/ мне прыемна бачыць у яго вачох магчымасць працягу нашае размовы/ я чытаю яму чужыя вершы якія ствараю за ноч/ а ён слухае» [6, с. 50].

Літаратуразнаўца і пісьменнік П. Васючэнка стварае ўласны бестыяры ў кнізе «Піраміда Ліннея» (2008) (бестыяры – старадаўні літаратурны жанр), у межах якога падаюцца партрэты жывых істот а ў нашага сучасніка – нават чалавека: «Навошта створаны студэнты? / Каб іх тыранілі дацэнты, / Каб іх скубалі дактары, / Каб засыхалі без пары» [4, с. 63].

У сучаснай паэзіі сустракаюцца і разнастайныя графічныя формы вершаў: у выглядзе лесвіцы (творы П. Панчанкі, Р. Барадуліна, А. Вярцінскага, Я. Сіпакова, В. Зуёнка, В. Жыбуля, Сержа Мінскевіча, З. Вішнёва і інш.) і фігурныя вершы, радкі якіх утвараюць пэўную фігуру ці выяву – трохкутнік, ромб, квадрат, крыж, сэрца, зорка і інш. (тэксты Сержа Мінскевіча «Хто як малое (крата-квадратны трыпціх)», «Праз дваіное пісьмо», трыялет-брахікалан В. Жыбуля і В. Бурлак у сумесным зборніку «Забі ў сабе Сакрата!»).

Літаратура

1. Барадулін, Р. Збор твораў : у 5 т. / Р. Барадулін. – Т. 3 : Паэмы. Вершы. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 335 с.
2. Барадулін, Р. Ксты / Р. Барадулін. – Мінск : Рым.-катал. Парафія св. Сымона і св. Алены, 2005. – 472 с.
3. Бельскі, А. І. Паэзія / А. І. Бельскі // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / навук. рэд. У. В. Гніламёдаў [і інш.] / Нац. акад. навук Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. ім. Я. Купалы. – Мінск, 2003. – Т. 4, кн. 2. – С. 39–87.
4. Васючэнка, П. Піраміда Ліннея : бестыяры / П. Васючэнка. – Мінск : Галіяфы, 2008. – 76 с.
5. Галубовіч, Л. Сповідзь бяссоннай душы : лірычны дзённік. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 222 с.
6. Івашчанка, А. Вершнік [вершы] / А. Івашчанка. – Менск : Беллітфонд, 2006. – 88 с.

7. Лебедзеў, У. Восеньская ралля : вершы / У. Лебедзеў. – Брэст : Акадэмія, 2004. – 62 с.
8. Разанаў, А. Паляванне ў райскай даліне : Версэты. Паэмы. Пункціры. Вершаказы. З Вяліміра Хлебнікава. Зномы / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 287 с.
9. Сіўчыкаў, У. Высакосны год: хоку і танка / У. Сіўчыкаў. – Мінск : Радыёла-плюс, 2004. – 147 с.
10. Тазік беларускі : зборнік вершаў. – Мінск : Бэрвіта, 1998. – 93 с.
11. Стральцова, В. М. Прадмова / В. М. Стральцова // Сучасная літаратура: каардынаты ідэйна-мастацкага пошуку / С. А. Андраюк і інш.; навук рэд. В. М. Стральцовой. – Мінск, 2008. – С. 3–6.
12. Танк, М. Еггата : вершы, пераклады / М. Танк. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 143 с.
13. Хадановіч, А. Землякі, альбо Беларускія лімэрыкі / А. Хадановіч. – Менск : Логвінаў, 2005. – 156 с.
14. Яна і Я : вершы і песні пра каханне ; уклад. У. Сіўчыкаў, Р. Шастак. – Мінск : Радыёла-плюс, 2005. – 512 с.